

Og balsambladet med mor opsendte sin bedste sødme fra hjemmets jord, det duftet ind ad den hvide stente og rundt om fonten ved nadverbord.

Jeppe Aakjær (5)

Tidsrummet 1560–1920 blev balsam anvendt af hver fjerde (26.3%) blandt 135 danske digtere (6).

Se også ambra s. 296f.

LITTERATUR: (1) 161 1906/23:90; (2) 107 1950; (3) 519 126f; (4) 263 1927,120 (Tibirke o. 1830); (5) 1002h 12f; (6) 665k.

Bynke,

Artemisia vulgaris, *A. campestris*

GRÅ BYNKE, *Artemisia vulgaris*, er meget alm. omkring beboede steder, ved veje, gærder osv. Stænglen er oftest rødbrun og 60–120 cm høj, bladene dobbelt fjersnitdelte, på undersiden hvid- eller gråfiltede, de små ægformede kurve med rødlig eller bleggule blomster samlet i en lang top. Hele planten har en krydret duft.

Rødbynken rager som garderkarle i gala op over mængden *Achton Friis* (1); ligesom småbørnene og de gamle aftægtsfolk stod de bløde, sølvgrå gråbynker langs den hvide lademur og varmede sig i solen (2).

Bynken var et meget besværligt ukrudt i det ældre og mere primitive agerbrugs kornmarker; neg med bynker i toppen blev vanskeligt tørre og skimlede let (3). Mange *gråboner* viser, hvor jorden er frugtbar; far gav sin søn det råd kun at købe en gård, hvis bynkerne var så store, at han kunne binde en hest til dem (Jylland; 4).

Bynke o. 1300ff (bynkæ) er ligesom *bone* o. 1300ff, Jylland, Tunø af uvis oprindelse, henføres til et sydsvensk navn for stort, groft ukrudt, jf. *bunke* slutningen af 1500-t-o. 1650; indgår i flere marknavne. *Gråbone* o. 1450ff, Jylland, *gråbynke* slutningen 1400-t ff ø.f. Lillebælt, *hvid bynke* 1533, 1672, *brun bynke* slutningen 1500-t, 1619, *bifod* 1596 (beyfus, byfus etc. 1600–1800-t) fra tysk beifuss, *vild malurt* Mors 1811, Århus-egnen og Thy o. 1870, Bornholm, *vrempe* Angel, *gråskæg* ved Esbjerg, *kaffebloomst* Vendsyssel o. 1880, børn lavede »kaffe« af de knuste kurvblomster; *blåbynke* Tåsinge, MSjælland, *sonælde* Odsherred, *skræppe* Fakseegnen *gammelfar* (1930) skyldes den uanselige grå vækst (5).

Den halvt så høje, ofte helt nedliggende MARK-

BYNKE, *Artemisia campestris*, med tynde stive stængler, på begge sider grønne blade og ensidigt vendte kurve er almindelig på sandede marker og ved veje.

Rødbynke o. 1450ff, Fyn efter de oftest rødlig stængler, *stenbynke* 1688, 1793 vokser især på stenede steder, *gejl* Mols og Silkeborgegnen o. 1870, ligesom gyvel anvendt til koste jf. *kostbynke* Røsnæs; *skillinger* Fyn o. 1870 vel fordi børn har brugt dele af planten som penge, men oprindeligt måske til en anden plante (6).

LITTERATUR: (1) 267b 1,78; (2) 462 98; (3) 443 98; (3) 443 183,185; (4) 488f 1,43, tb. 1,41; (5) 689 1, 137–39; 359 17,1907,176; 854 24,1967,85f; (6) 689 1, 133f.

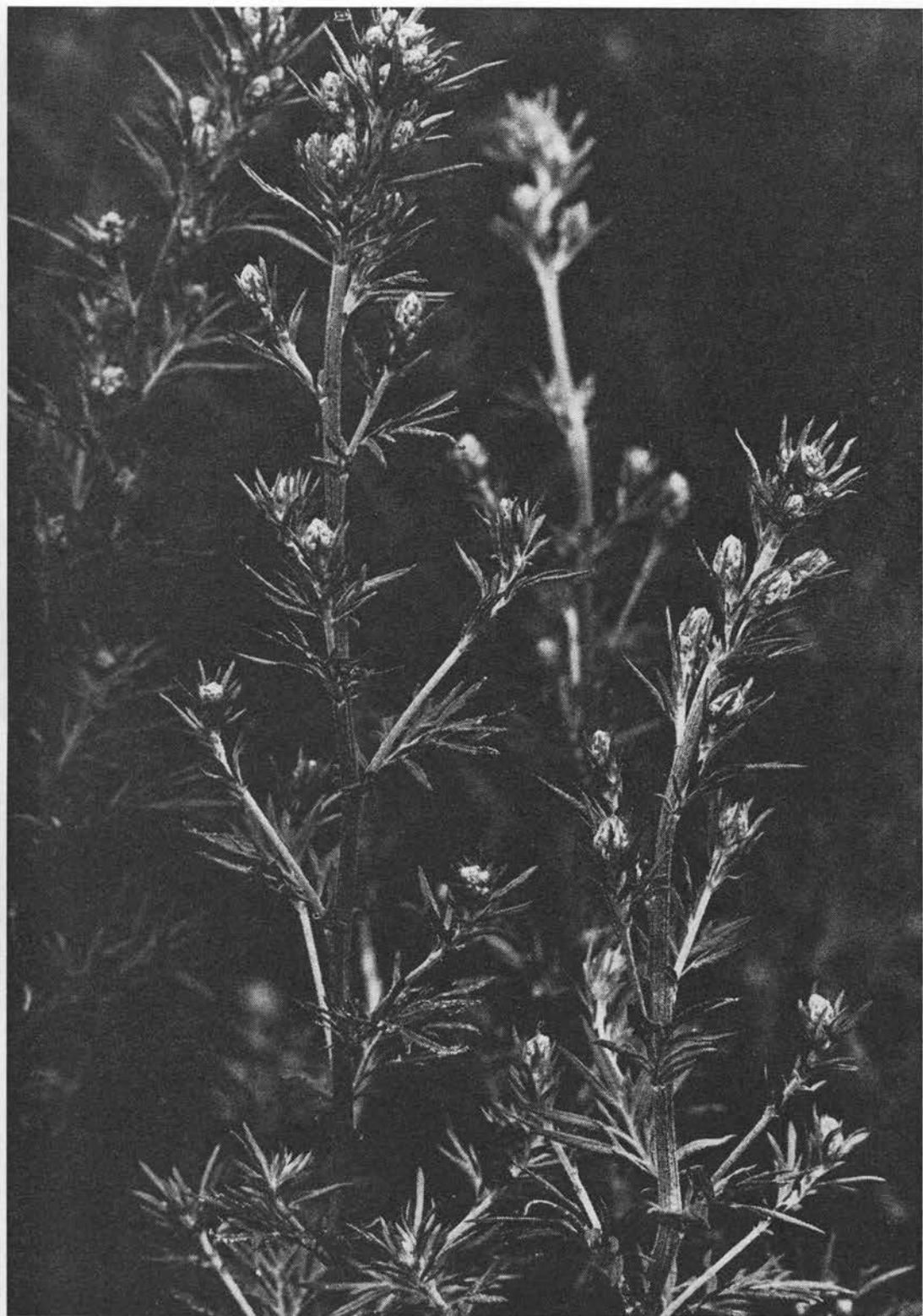
LÆGEMIDLER

I nogle optegnelser kan »rødbynke« også gælde skræppearter.

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): udstøder barselkvindens døde foster, virker urindrivende og opløser blæresten, drikkes med vin for gulsot og man kan da ikke skades af noget lægemiddel eller af giftigt dyrebid; styrker maven, læger »hjerterødderne«, indtaget knust i vin eller øl får man »god lugt og god smag«, knust med fedt til omslag på hævelse; »er nyttig til meget andet«.

1400-t: saften blandet med honning lægges på issen mod hovedpine; bindes på barselkvindes lyske; knuste blade drikkes med vin og honning mod blærelidelser, afkog i vin og olie for sygdomme i lår og sener; på smertende sener lægges bynke, kransburre og rosenolie; bestanddel af middel, der indtages mod fodlidelser (2). Frøene i plaster for hovedpine og bestanddel af hovedbad for samme, eller hovedet bades med og pålægges afkog i vin eller eddike; kan kvinde ikke føde, skal hun drikke et eddikeafkog, får hun efter nedkomsten smerter omkring navlen, bindes den kotte urt på denne; afkog drikkes mod feber (3).

Christiern Pedersen 1533: øl- eller vinafkog tilsat pulveriserede sellerifrø er mensesdrivende (67b), ligeså grøn bynke og malurt som omslag på kønsdelene eller knust aloe og mastiks indgivet i destilleret vand af bynke (66a). Bliver kvinde ikke gravid, skal hun vaske sig med en te af frøene, »thi bynken er kvindfolk meget nyttig dertil«, hun bør også komme bynke i sin mad og drikke, saften af bynke indgår i et råd mod ufrugtbarhed (69b); kan hun ikke føde, lægges den knuste urt på navlen (70b), saften blandet med spidskommen anvendes som omslag for

Grå bynke. (ES).

smerter efter fødselen (72a). Bynke, fennikel og malurt kogt i øl eller vin drikkes mod kvalme (20a), frøene blandet i maden virker urindrivende (58b), saften drikkes mod blæresten (56b), vin- eller øldekøkt af bynke, hjortetunge (bregne) og malurt for lever- og miltilidelser (29b), indgår i råd for maveonde (32a), mod forstoppelse lægges planten kogt i øl eller vin på anus (51b), øl- eller vinafkog drikkes for blodsot = dysenteri (49a), saften blandet med olie mod koldfeber = malaria (78b), pulveriserede knopper og frø indgives i selleriudtræk for lændesmerter (57b), saften drikkes mod forgiftning efter hugormebid (85a), på hæmorroider bindes frøene og dildfrø stødt til pulver (54b), halsbylder gurgles med bynke (i kildeskriftet: perikon), rude, salvie og kransburre kogt i vand og tilsat rosenolie (15a).

Henrik Smid 1546ff (4): vinafkog af grå bynke og muskat drikkes af kvinder for ophørt menstruation og for at uddrive efterbyrden, dødt foster »og al indvortes uhumskhed«, destilleret vand af bynke har samme virkning, man kan også i vagina indføre tampon vædet med afkog eller destillat og bruge det til svede- eller røgbad for at uddrive »alle kvindfolkets vædsker«. Afkog sødet med honning eller sukker stiller hoste, opløser slim eller spyt, knuser sten, renser lungerne, nyrer og blære. Vindekøkt af bynke, kamilleblomster og agermåne til røgning og badning af »de forkølede lemmer og årer«. Den, som har gået sig træt, tager et fodbad i bynke-afkog. Er endetarmen faldet ud, skal man sidde på varm bynke kogt i rødvin.

Niels Mikkelsen Aalborg 1632ff (5): bynkeøl er godt for kvinder, bynkevand og terpenolinolie indgives mod livmoderens opstigning og urenhed, blandet med saltolie for indvoldsorm.

Simon Paulli 1648, 170: anvendes en hel del på apotekerne; »bynke er næsten en af de fornemste [bedste], som tjener til og er gavnlig for livmoderen, derfor er der også nogle kvinder, som bruger disse bynker til at uddrive tiderne [menses], efterbyrden [lochia] eller tøjet fra barselkvinderne, sådan som de kalder det«, de skal morgen og aften drikke et afkog af vin, vand eller øl, fodbad i afkoget virker mensesdrivende, det hjælper også at lægge urten kogt i vand på kønsdelene, »da fremlokke den ikke alene tiderne, men endog pisset«, som blev tilbageholdt. På apoteker tilberedes af bynke en sirup, der ligesom destilleret vand af planten ofte kommer i mensesdrivende medikamenter. Planten kan blandes i bad til patient med rystende og skælvende lemmer.

For sindssyge gnides hovedet med bynkesaft, rosenolie og eddike; roden opgravet omkring mikkelsdag 29/9 og pulveriseret indgives mod apopleksi, rådet »er anprist som ufejlbarligt« (6). Fodbad i bynkete hjælper for ophørt menstruation (7), ufrugtbar kvinde skal drikke et ølafkog (8), men nogle mener, at det har modsat virkning (9), på NFyn drikkes bynkete i mensesperioden (10).

Øldekøkt indtages mod »koldpis« (11), blandet med tormentil for gulsot (12), et afkog af frøene mod diarré o.a. maveonde samt nyrelidelser (NVSjælland; 13), bynke, malurt og tusindgylden knust i eddike for orm (14).

Planten bruges oftest til fodbad mod podagra (1761; 15), den indgår i plaster på udslæt (o. 1700; 16) og fordelende omslag på hævelser (17), stærkt afkog eller bladene blev lagt på syge ben f.eks. med åreknuder (Skive; 10).

Saften gnedet på hænder og arme gør dem meget stærke, urt og rod båret i sko og tøj værner mod sved og udmattelse (18), har man lang vej at gå, bør man først lægge bynke under fødderne (1761; 15), et gl. ord siger: lægger man gråbynke i sine sko om morgenen, kan man gå ti mil før middag uden at blive træt (1911; 19).

Kurvstanden er anført i farmakopeen 1772. Bladenes filt kan benyttes som kinesisk svamp (moxa) (1806; 20).

Stivbenet hest indgives bynke (1727), nævnt blandt midler for hestens krop eller kværke (21); mod kolik bynke i brændevin, eller man får den til at æde planten (Rømø o. 1890; 22); valle-afkog for opknebethed, kogt med malurt og kløverblomster i øl mod tuberkulose (1868), indgår i badevand til udkrænget endetarm (23), bynke og røde pileblade for dens ørepine (1742; 24). Markbynke er nævnt blandt midler for hestens utrivelighed (25).

I Slesvig-Holsten bliver slangebidt ko indgivet bynke (1757; 26), er desuden et middel mod blodpis (1640; 27), bynke og piletrøske mod kvægst (Fyn 1745; 28). – Indgives får mod trommesyge = kolik (1806; 20), bynkestilke mod fårets sygdomme (29).

Et afkog hjælper for husdyrs diarré o.a. maveonder (NVSjælland; 30).

Roden føres på nogle apoteker.

LITTERATUR: (1) 343 11,107f,206 jf. 247; (2) 15 6,58f,94; (3) 348c 63,89,91; (4) 841 1577,43b; (5) 1004 1632,98, 1004b 88,176,182,193; (6) 488 o 123, 171; (7) 186 37; (8) 217 1807,21; 488 o 208; (9) 19 191; (10) 107 1946; (11) 217 1807,25; 488i 6.1,77;

Frø af bynke blev fyldt i stegegåsen som krydderi. Tegning af V. Zillen i Illustreret Tidende 6-5-1860 med titlen: »En omvankende skærsliberfamilie i begreb med at tilberede en sjålen gås«.

488 o 150; (12) 19 191; 406 16,1911,187; (13) 624 243; 161 1906/23:289; (14) 488 o 163; (15) 696 68; (16) 488 o 207; (17) 328f 1,62; (18) 328f 2,126; (19) 406 16,187; (20) 398 1806,748; (21) 83 47,100; (22) 634 12951; (23) 83 75,79,162; (24) 178 1935,14 jf. 83 55; (25) 83 78; (26) 677 1757,687; (27) 488i 6.2, 475; (28) 178 1936,141; (29) 83 292; (30) 161 1906/23:289.

MOD TROLDDOM

Gråbynken har spillet en stor rolle som magisk værn mod trolddom (1), men onde folk kunne også gøre fortræd med denne plante (2).

St. Hans aften 23/6 hænges bynke på døre o.a. steder for at afværge »tryller og andet sådant djævelskab« (1648; 3), efter St. Hans blusset går drengene omkring i landsbyen og stikker tre grå-

boner op i tagskægget over alle husdøre, mens de bl.a. synger: Vi sætter gråboner over jer dør, · at ikke djævelen skal komme jer nær. · Vi sætter gråboner over jert lej', · I ligge og sove i Herrens frej (fred) (Nr. Tranders ved Ålborg begyndelsen af 1800-t; 4); St. Hans aften før solnedgang skal man sætte bynker over alle døre og vinduer, strø dem rundt omkring i huset og sige: Jeg sætter gråboner udenfor vor dør, for at trold og hekse ikke skal bedrage (skade) os! (Vendsyssel, Himmerland, VJylland; 5). Der anbringes bynker over fårestier og de lægges i kostalden mod husdyrenes forhekselse (6):

Gråbynker, hængt i knipper på vor dør;
bevar din kraft, værg os mod mørkets magter;
stæng Danmarks troldtøj ude, nu som før

Johs. Boolsen (7). Den aften og nat var det godt at gå og sove med en bynkekrans på hovedet, den værnede mod trolddom og hovedpine året ud (Vendsyssel, Himmerland; 8).

Anbragt i gravid kvindes seng beskytter planten hende og fosteret mod spøgelse (medio 1500-t; 9). Giver fløden ikke smør (som følge af forhekselse), kan det hjælpe at stikke gråboner over døren (Himmerland; 10) og fodre køerne med planten (2). Bageovne bliver mod troldtøj fejlet med koste af grønne bynker (Randerseggen; 11). Med bynke eller jernurt, opgravet omkring Bartholomæus' dag 24/8, på sig kan man ikke blive træt og ingen hund eller øgle bide én (Jylland; 12), sml. ovenfor.

St. Bents dag 21/3 skal soen kunne tåle tre slag af en bynkestilk og siden føde sig selv (Peder Syv 1688; 13).

LITTERATUR: (1) 783b Viborgeggen 1871; (2) 488 4,1880,406; (3) 697 170; (4) 794 4,1872-73,236f sml. 19 192f; (5) 891 1860,180f; 488i 6,2,103f og 488j 6, 217,254; 466 162 og 466b 41; 314 154; (6) 488 4,211, 400; 161 1922/23:2615 (Ølgod 1878); (7) 88 27 (1942); (8) 466b 41; 488i 6,2,104; (9) 665; (10) 488j 6,254; (11) 1014 30,1937,122; (12) 794 4,1872-73,159; (13) 878 2,4.

ANDEN ANVENDELSE

Strøet på ladegulvet under det indhøstede korn skal de stærktlugtende bynker holde mus og rotter borte (Lolland 1806; 1); man lægger dem under stråtaget mod mus (Slesvig o. 1900; 2) og i kælderens for at få rotterne til at flygte (3).

»Bynke er såre god til at fylde gæs med, som man vil stege« (1546; 4), stilkene bruges som

krydderi på steg (1806; 5), blomsterstanden giver en krydret smag til gåse-, okse-, flæske- og vildtsteg, kalvekød, kanin, høns og ovnstegt gedde (6).

Ænder og gæs får rødbynke opblødt i vand og blandet med formalet korn (NLangeland o. 1900; 7). Bynken er et godt kaninfoder (8). Man har (i Danmark?) ladet silkeorme forpuppe sig på markbynke (1806; 5).

Af de tørre afbarkede stængler bindes fejekoste til hus og lo (1761ff; 9), før brødbagning fejrer man ovnen ren for ild og aske med en visk grønne bynker (10). Et afkog af roden giver en desinficerende skyllevædske til tønders og kar (NFyn; 11), planten en grønlig farve (Bornholm; 12), den farver grågrønt (13). Man samler bynker på gårde og ved veje til brændsel (Agersø; 14); »kællingen« = det sidste neg pyntes med bynke (Kgs. Lyngby NSjælland o. 1850; 15).

Når rødbynken er så moden, at alle »frø« (kurve) går af, når man gnider toppen gennem en knyttet hånd, er byggen også moden (VLolland; 16).

De lange afbladede stængler er drenges slagvåben (17) og pisk, når de leger ridehest (8).

LITTERATUR: (1) 57a 2,715; (2) 634 13473/10; (3) 634 14741; 107 1963; (4) 841 71b,1577,44; 296 1915, 2; (5) 398 746,748; (6) 712 16; 107; (7) 634 12680; (8) 844 3/8 1944 (tillæg); (9) 696 1761,68; 576 2, 1798,374; 914 1,246 (Røsnæs); 941f 79; 305 224; (10) 488 4,211,400; 760 180; 305 224f; 308b 55; 865 105; (11) 634 12246; (12) 449 1939,16; (13) 946 15f; (14) 292 200; (15) 250d 40; (16) 107 1949; (17) 520 37.

Malurt,

Artemisia absinthium, *A. maritima*

Hele den 50-100 cm høje og stærkt krydret dufte, bittert smagende HAVEMALURT, *Artemisia absinthium*, dækkes af grålige sølvglinsende hår, bladene er flerdobbelt fjersnitdelte, de små halvkugleformede og nikkende kurve har lysegule blomster. Hist og her om byer og på stenede kyster, navnlig på de sydlige øer, vistnok oprindeligt forvildet fra haver. STRANDMALURT, *Artemisia maritima*, bliver 15-60 cm høj og er hvidfiltet med gule eller rødgyldne blomster i ægformede kurve. Temmelig alm. på lerede diger, strandenge, tangvolde osv.

»Bønderne såvel som andre, der sælger urter, plejer at så og plante denne urt i hobetal i deres haver« (1648; 1).